

Samenhang in verscheidenheid.

De werking van de nieuwe publieke ruimte in Amsterdam eind zeventiende eeuw.

21 april 2017

Fenna Mossinkoff

4138791

f.m.mossinkoff@students.uu.nl

Universiteit Utrecht

Bachelorscriptie

Begeleider: Rutger van der Hoeven

Woorden: 8709

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
Introductie.....	4
Theoretisch kader.....	5
Methodologie.....	6
Opbouw van het onderzoek.....	7
H1 pamfletten in Amsterdam.....	8
Inleiding.....	8
Het pamflet.....	9
De publieke ruimte.....	10
Distributie pamflet.....	11
Het Rampjaar 1672.....	12
1690.....	13
Conclusie.....	15
H2 De publieke ruimte.....	16
Inleiding.....	16
De publieke sfeer.....	17
Europa.....	18
Vroeg kapitalisme & pers.....	19
Conclusie.....	20
H3 Casestudy: Jan van der Heyden.....	21
Inleiding.....	21
Positie in de publieke ruimte.....	22
Verspreiding in de Republiek.....	23
Het brandspuitenboek.....	25
Vrijtijdsbesteding.....	27
Conclusie.....	28

Conclusie & analyse.....	29
Aanbeveling.....	30
Bibliografie.....	31
Primaire bron.....	31
Secundaire bronnen.....	31
Appendix.....	33

Inleiding

Introductie

De Stadhouders van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden besloot in 1650 Amsterdam aan te vallen. De heer van het Muiden, Gerard Bicker, was zo geschrokken van het idee dat de Stadhouders met zijn troepen richting Amsterdam op weg was, dat hij halsoverkop was gevlucht. Al snel verscheen er een anoniem pamflet genaamd '*Bickers Grillen Drost van Muyden, Den 30 July*'. In dit pamflet werd uitgelegd dat de heer van Muiden zo zenuwachtig werd dat '*hem de geelgroene ontlasting 'van achteren ontschiet, ten broecke uyt valt, en sijn gesprinckelde kousen geheel verlicht, ende eenen levendighen couleur geeft', terwijl hij 'lieflijck' naar 'de muskes' ruikt.*'¹

Uit het artikel, '*Blameren en demoniseren. Satirische pamfletliteratuur in de zeventiende-eeuwse Republiek*' van Marijke Meijer Drees blijkt de actieve pamfletcirculatie in de Republiek. In het pamflet '*Borgemeester Bickers Laurecrans of Victory-waghen*' werd Gerard Bicker direct aangesproken en werden er daarnaast andere familieleden bedreigd: '*Jij, lummel, hondsvot, fielt, landverrader – jij zult evenmin als je vader de strop ontlopen! En je oom Bicker zal men de kop afhouden en zijn 'verraederlijcken romp' splijten op een eikenstam.*'²

Dit ging andere pamfletschrijvers klaarblijkelijk te ver. De publieke ruimte moest niet in gevaar worden gebracht. Zo reageerde het pamflet '*Palm-Kroon, voorde Heeren Andries en Cornelis Bicker 'Aan de Brainlooze Vlechter van de vuyle Lauwerier-Krans*' regelrecht op het pamflet die de openbare orde zou hebben verstoord. '*Een Bontekraai van 't Hof, een Koek-koek, zonder veeren, Een schorre Schollevaer, een Nacht-uil, krom van bek'. (...) 'bijt in zen eigen drek' door zijn bitse 'haat' te spuwen op 't puik der Amstel-goden.*'³

Zoals Meijer Drees in dit voorbeeld laat zien bestond er een interactieve pamfletcirculatie in de Republiek in de zeventiende eeuw. Kritische reacties en tegenovergestelde opinies waren orde van de dag, maar ze moesten niet de algemene orde verstoren. De auteur met de haat zaaierende opmerkingen werd dan ook door andere pamfletmakers aangesproken op zijn toon. De auteur zou namelijk met zijn pamflet de openbare orde en daarmee de burgergemeenschap

---

¹ Marijke Meijer Drees, Blameren en demoniseren. Satirische pamfletliteratuur in de zeventiende-eeuwse Republiek. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* - 126e jaargang, 2 (2013) 226.

² Marijke Meijer Drees, 230.

³ Meijer Drees, 230.

in diskrediet hebben gebracht.

In dit onderzoek zal getracht worden een nieuw inzicht te verkrijgen in de werking van de publieke ruimte in de late zeventiende eeuw. Om dit te kunnen bewerkstelligen zal een definitie worden gegeven van dit begrip, en zal onderzocht worden hoe de publieke ruimte zich heeft gemanifesteerd in Amsterdam in de late zeventiende eeuw.

Aan de hand van de historiografie over de zeventiende eeuw, een theorie van Habermas en een primaire bron zal antwoord worden gegeven op de centrale vraagstelling van dit onderzoek:

In hoeverre heeft het pamflet gezorgd voor een toegenomen betrokkenheid van groepen burgers bij het politieke leven en wat voor invloed had dit op de publieke ruimte in Amsterdam eind zeventiende eeuw?

Om deze vraag te beantwoorden, zullen de volgende deelvragen per hoofdstuk worden beantwoord:

- 1) Wat voor functie had het pamflet in de late zeventiende eeuw in de Republiek?
- 2) Wat was de publieke sfeer volgens Habermas en in hoeverre is deze sfeer terug te zien in de publieke ruimte van de Republiek?
- 3) Op welke manieren probeerde Jan van der Heyden met zijn brandspuitenboek zijn ideeën zo wijd mogelijk te verspreiden in de Republiek?

Theoretisch kader

Om onderzoek te doen naar de publieke ruimte in de zeventiende eeuw, is het van belang dit in historiografische context te plaatsen. Het ontstaan van een publieke ruimte door onder andere een toegenomen pamfletcirculatie, is een historische ontwikkeling die in dit onderzoek wordt bekeken vanuit de theorie van de publieke sfeer volgens Jurgen Habermas. Deze theorie van Habermas is relevant voor dit onderzoek omdat Habermas dominant aanwezig is in het discours omtrent de publieke opinie. In zijn studie beschrijft hij de ontwikkeling en totstandkoming van een publieke sfeer binnen West Europese samenlevingen. Aan de hand van twee centrale punten binnen de these van Habermas zal ik het ontstaan van een publieke opinie binnen de Republiek verklaren.

Door het onderzoek te benaderen via de theorie van Habermas hoopt het bij te dragen aan een beter begrip van de publieke ruimte in de late zeventiende eeuw.

In deze studie zal er daarnaast geprobeerd worden een positie aan te nemen in het discours omtrent de zeventiende-eeuwse nieuwsverspreiding. In het laatste hoofdstuk zal als aanvulling van het secundaire bronnenonderzoek gebruik worden gemaakt van een primaire bron van de schilder en uitvinder Jan van der Heyden. In 1690 publiceerde Van der Heyden het brandspuitenboek. Het boek is in 1690 oorspronkelijk uitgebracht onder de naam; *‘Beschryving der nieuwlyks uitgevonden en geotrojerde slang-brand- spuiten, en haare wyze van brand-blussen, tegenwoordig binnen Amsterdam in gebruik zijnde ... / door derzelver inventeur Jan vander Heiden en Jan vander Heiden de Jonge, generaale brandmeesters der stad Amsterdam.’* In dit onderzoek zal ik dit werk steeds aanduiden als het ‘brandspuitenboek’.

Methodologie

Dit onderzoek maakt gebruik van een primaire bron en van secundaire literatuur. De primaire bron is afkomstig uit het Rijksmuseum in Amsterdam. In de studiezaal van het Rijksprentenkabinet is het brandspuitenboek op aanvraag te bestuderen. Het brandspuitenboek beslaat 51 bladzijdes en bevat 17 prenten. Secundaire literatuur wordt in dit onderzoek ingezet ter verdieping van het theoretisch kader. Daarnaast wordt de secundaire literatuur gebruikt om de historische context en ontwikkelingen in de zeventiende eeuw zo correct mogelijk weer te geven. Veel secundaire literatuur uit dit onderzoek baseert zich op de Knuttelcatalogus in de Koninklijke Bibliotheek (KB)⁴, de grootste pamflettenverzameling van zeventiende eeuw-se pamfletten van Nederland. De collectie van de KB bevat zo’n 30.000 pamfletten.⁵

---

⁴ The Knuttel Collection, ‘Dutch Pamphlets 1486-1853’ http://tempo.idcpublishers.info/content/coll_pamphlets.php, geraadpleegd op: 19 april 2017.

⁵ Koninklijke Bibliotheek, ‘Pamfletten (1486-1853)’ <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/kb-collecties/oude-drukken-tot-1801/pamfletten-1486-1853>.

Opbouw van het onderzoek

In het eerste hoofdstuk zal ik de functie en de werking van het pamflet in de Republiek toelichten. Het pamflet was in de zeventiende eeuw het nieuwste communicatiemiddel. De totstandkoming van een publieke opinie kan grotendeels worden toegeschreven aan de informatietoever door middel van het pamflet. De werking van het pamflet zal worden geïllustreerd aan de hand van twee crisissituaties waarin het pamflet een belangrijke rol had gespeeld aan het einde van de zeventiende eeuw.

In het tweede hoofdstuk zal om een beter inzicht te verkrijgen in de publieke ruimte van de Republiek op landelijk niveau een vergelijking worden gemaakt met de theorie van Jürgen Habermas over de publieke sfeer.

Zodoende zullen in de eerste twee hoofdstukken enerzijds de historiografie over de zeventiende eeuw en anderzijds de werking van de publieke sfeer aan de hand van de theorie van Jürgen Habermas uiteen worden gezet.

In het laatste hoofdstuk zal de manier waarop Van der Heyden het publiek aansprak in het brandspuitboek worden bestudeerd. De prenten in het boek met bijbehorende bijschriften zullen worden geanalyseerd om zodoende een nieuw inzicht te verkrijgen in de werking van de publieke ruimte eind zeventiende eeuw in Amsterdam.

H1 Pamfletten in Amsterdam

Inleiding

In de Republiek was er in de zeventiende eeuw een enorme vraag naar nieuws. De stedelijke bevolking was bovengemiddeld geletterd, geïnteresseerd in historieprenten, poëzie en politiek.⁶ Al in het begin van de zeventiende eeuw ontpopte Amsterdam zich tot het boekdrukcultuur van Europa.⁷ De Republiek stond aan de top van de internationale wetenschap en filosofie. De uitgevers werkzaam in de Republiek genoten groot aanzien door heel Europa.⁸ In andere landen was de censuurwetgeving vele malen strenger dan in het liberale Amsterdam. Door een soepele censuurwetgeving konden schrijvers zich losmaken van sturende krachten. Zonder de vrijheden die de Nederlanders boden aan filosofen en schrijvers zouden grote werken van de hand van bijvoorbeeld Spinoza of Descartes nooit het licht hebben gezien.⁹ Het waren echter niet de grote werken die het publieke leven in Amsterdam bepaalden. Bij de totstandkoming van de nieuwe publieke ruimte waren het allerhande pamfletten die in de praktijk binnen de Republiek een grote rol hebben gespeeld.¹⁰

In dit hoofdstuk wil ik de werking van het pamflet in de Republiek belichten en beargumenteren dat het publiek zelf invloed ging uitoefenen op politieke debatten gevoerd in pamfletten. Het pamflet werd in de zeventiende eeuw grootschalig verspreid in de Republiek. De pamfletten waren vaak voorzien van een spotprent waarin bepaalde vooraanstaande personen belachelijk werden gemaakt. Daarnaast werden er vaak misstanden aan de kaak gesteld. Het pamflet was ingesteld om de publieke opinie te beïnvloeden en kan gezien worden als een effectief propagandamiddel. In de late zeventiende eeuw ontstond steeds meer een wisselwerking tussen de hoofdpersonen uit het pamflet, de bestuursleden, en het lezerspubliek. Niet langer las het publiek alleen de pamfletten, het publiek ging zelf participeren binnen de pamflet circulatie.

Om dit te beargumenteren wil ik de pamflettencirculatie rondom twee crisissituaties in de late

---

⁶ Simon Schama, *The embarrassment of riches: an interpretation of Dutch culture in the golden age*. (Londen 1987) 4.

⁷ Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie, massamedia in de zeventiende eeuw*. (Amsterdam 2011) 43.

⁸ Friso Wielenga, *Geschiedenis van Nederland. Van de Opstand tot Heden*. (Amsterdam 2012) 156.

⁹ Jonathan I. Israel, *Radical Enlightenment, philosophy and the making of modernity 1650-1750*. (Oxford 2001) 118.

¹⁰ Willem Frijhoff en Marijke Spies, *1650. Bevochten eendracht* (Den Haag 2000) 176.

zeventiende eeuw toelichten. Het ene jaar is het Rampjaar waarbij vier legers de Republiek binnenvielen en dat de gebroeders De Witt dit met hun leven hebben moeten bekopen. Naar aanleiding van verschillende pamfletten kwam er een boze menigte in actie wat leidde tot de brute moord op Johan en Cornelis de Witt. Deze politieke moord geeft aan dat pamfletten in de zeventiende eeuw ook een directe handeling teweeg konden brengen.

Daarnaast wil ik het jaar 1690 centraal stellen. In dit jaar kwamen oplopende conflicten tussen de Stadhouders en de Amsterdamse regenten tot een hoogtepunt. In dit jaar kwam het niet daadwerkelijk tot een lichamelijk geweld. Wel geven de pamfletten die circuleerden tijdens deze gebeurtenis de toegenomen invloed van het publiek aan.

Aan de hand van pamfletten gepubliceerd ten tijde van deze twee crisissituaties wil ik beargumenteren dat er meer groepen dan alleen bestuurders politiek actief waren in Amsterdam eind zeventiende eeuw. Politiek werd steeds meer toegankelijk voor het publiek. Door te bestuderen wat voor pamfletten er in omloop waren en te onderzoeken voor wie de auteurs ze hadden bedoeld, beschrijft dit hoofdstuk wat voor rol het pamflet de late zeventiende eeuw speelde en wat de functie ervan was.

Het pamflet

Over de definiëring van een pamflet als drukwerk is al eeuwen veel te doen. Veel historici hebben geschreven over de aard van het pamflet maar zijn er niet in geslaagd tot een eenduidig begrip te komen. Naast de inhoudelijke diversiteit van pamfletten verschillen ze ook sterk in vorm en inhoud. In dit onderzoek concentreer ik me op het pamflet als een verzamelnaam en niet als een literair genre. Een genre zou conventies impliceren die mijn inziens niet eenduidig te verklaren zijn omdat de overgebleven pamfletten zo'n divers karakter hebben. In dit onderzoek zal ik me focussen op secundaire literatuur over pamfletten uit de late zeventiende eeuw.

Ten eerste kenmerkte een pamflet zich in de zeventiende eeuw doordat het altijd gericht was op de actualiteit. Daarnaast had een pamflet een sterk opiniërende functie mede door zijn polemische karakter. De pamfletten waren betogend en hadden als doel het publiek te overtuigen. De pamfletten die in omloop waren zal ik dan ook benaderen als opiniërende actualiteitsgeschriften. Pamfletten zijn daarnaast te herkennen omdat ze werden uitgegeven in dezelfde tijd als de gebeurtenis waarop commentaar werd gegeven.

Ten tweede kenmerkte het pamflet zich doordat het niet gericht was op een bepaalde bevolkingsgroep en geschreven in de volkstaal. Tot het lezerspubliek reken ik in eerste instantie iedereen die kan lezen. Het bereik van het pamflet was echter groot. Zo werden pamfletten vaak hergebruikt, mensen lazen de pamfletten samen en ze werden voorgelezen.¹¹ Verder kenmerkte een pamflet zich door zijn beknopte inhoud en hoge oplagen om een zo wijd mogelijk lezerspubliek te bereiken.

De publieke ruimte

De zeventiende-eeuwse samenleving wordt door historici vooral omschreven als een samenleving dat door een hecht contact tot wasdom is gekomen. Dit contact was mogelijk door gilden en schutterijen. Door toedoen van dit soort organisaties waren burgers nieuwe contacten aangegaan en kwamen zodoende dichter tot elkaar te staan. Door dit toenemende contact tussen verschillende groeperingen kon er zich een nieuw sociaal systeem ontwikkelen binnen de Republiek. Verder werden er naast gilden en schutterijen in de toenemende stedelijke cultuur in de Republiek veel meer verenigingen opgericht om de groeiende welvarende middenklasse te vermaken.¹² Dit soort organisaties zorgden voor hechte relaties tussen burgers. Veel steden in de Republiek ontwikkelden een identiteitsbesef. Steden probeerden publieke ruimtes aantrekkelijk te maken om het lokale groepsbesef te bevorderen.¹³

Door de hoge mate van verstedelijking ontstonden er gepaard gaande met de nieuwe sociale verhoudingen ook nieuwe vormen van communicatie. Burgers gebruikten uiteenlopende manieren om met elkaar en het stadsbestuur te discussiëren. Het publieke debat voltrok zich voornamelijk in briefwisselingen, vergaderingen en door de circulatie van pamfletten in stedelijke gebieden. Veel kennis werd gedrukt en verspreid door de Republiek zodat bredere lagen van de bevolking informatie tot zich konden nemen.¹⁴ Dit zorgde ervoor dat er in de publieke ruimte van de stedelijke gebieden belangengroepen voor zichzelf konden opkomen.

---

¹¹ José de Kruif, Marijke Meijer Drees, Jeroen Salman, *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900* (Hilversum 2006) 63.

¹² Willem Frijhoff en Marijke Spies. 1650, 607.

¹³ Frijhoff en Spies, *Bevochten eendracht*, 174.

¹⁴ Erika Kuipers, *Migrantenstad, immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005) 11.

Het stadsbestuur moest namelijk rekening houden met de rechten van de verschillende verenigingen.¹⁵

Door de actieve deelname van verschillende groeperingen binnen de samenleving ontstond er een dynamiek in de publieke ruimte. De hoge mate van sociabiliteit binnen de publieke ruimte was mogelijk door navolging van bepaalde normatieve sociale waarden. Met sociabiliteit bedoel ik dat verschillende lagen van de bevolking binnen de Republiek naast elkaar leefden. Zodoende hadden ze geregeld contact. Daardoor was er in de Republiek sprake van een saamhorigheidsbesef. De afstand tussen bestuurders en het volk in de Republiek was in elk geval veel kleiner in vergelijking met monarchieën zoals Frankrijk en Engeland. Daar leefden bestuurders in grote paleizen ver van de gewone bevolking vandaan.¹⁶ In de Republiek bestond er dus een intensief (politiek) contact tussen de gewone burgers en de stadsbestuurders. Politieke communicatie vormde de basis van de dynamiek van de Republiek. Deels circuleerden er overheidspublicaties en anderzijds oppositionele publicaties van de gewone burgers.

Distributie pamflet

In de zeventiende eeuw zal het grootste deel van het Amsterdamse lezerspubliek pamfletten hebben gekocht in de publieke ruimte. Dat wil zeggen op markten, pleinen en op straat. Daarnaast is het bekend dat de straatverkopers ook veel pamfletten verkochten aan publieke gelegenheden zoals koffiehuisen, herbergen en kroegen.¹⁷

De distributie van pamfletten zal grotendeels op de schouders hebben gelegen van straatverkopers en in mindere mate lokale boekwinkels.¹⁸ Omdat vele pamfletten anoniem gedrukt waren, is het lastig te achterhalen hoe de distributie precies is gegaan omdat er bijna geen bronnen achtergebleven zijn. Echter blijkt wel uit het feit dat het Amsterdamse boekverkopersgilde klaagde over de straatverkopers dat de clandestiene distributie op straat groot moet zijn geweest.¹⁹ De rumoerige straatverkopers hadden zelf een groot aandeel in de verspreiding van de pamfletten. Op straat maakten ze al een deel van hun handelswaar publiekelijk bekend. Daarnaast hadden de luidruchtige straathandelaren hier zelf ook een

---

¹⁵ Frijhoff en Spies, 178.

¹⁶ William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-century France. State power and provincial aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985) 12.

¹⁷ De Kruif, Meijer Drees, Salman, *Het lange leven van het pamflet*, 63.

¹⁸ De Kruif, 56.

¹⁹ *Ibidem*, 58.

aandeel in.

De staatverkopers waren goed geïnformeerd en konden het actuele drukwerk anoniem, snel en breed verspreiden. De zelfkant van de samenleving, de stedelijke armen en losse arbeidskrachten, konden in drukke tijden meewerken met het verspreiden van pamfletten op straat. Daarnaast bestond er ook een reguliere groep van bezorgers. In het vroegmoderne politieke domein was de straatverkoper in sociaal en politieke zin van onschatbare waarde.

Het Rampjaar 1672

In het jaar 1672 werd de Republiek aangevallen door Engeland, Frankrijk en door de legers van Münster en Keulen. De staatsgezinde regent Johan de Witt kreeg de schuld van de belabberde toestand waarin het land zich bevond. Samen met zijn broer Cornelis verloor hij naast zijn ambt als Raadpensionaris ook zijn leven. Pamfletschrijvers hadden het bij deze gebeurtenis niet gericht op de buitenlandse vijand. Het gros van de pamfletten was gericht op de regenten zelf.

In zijn boek *'Gedrukte Chaos, populisme en moord in het Rampjaar 1672'* spreekt Michel Reinders over een oppositionele pamfletcampagne.²⁰ Deze campagne kwam volgens Reinders naar aanleiding van de propaganda van de regenten zelf. De regenten legden in hun propaganda de nadruk op burgerschap om een soort eenheid te creëren in de Republiek. In deze propaganda-pamfletten werd duidelijk dat de burgers belasting moesten betalen en mee moesten helpen om de Republiek te redden. Hieruit valt te concluderen dat regenten bewust kozen voor een brede politieke participatie.²¹ De burgers kregen echter hun twijfels over de zittende regenten. Waren zij niet de schuld van de situatie waarin het land zich bevond? Met de propaganda-pamfletten hadden regenten het publiek uitgenodigd om deel te nemen aan een politiek debat. Met de oppositionele pamfletten kwamen ze er snel achter wat dit voor ze kon betekenen. Deze campagne kan volgens Reinders het best geïllustreerd worden aan de hand van het pamflet *'Korte overdenckinge omtrent ons Vaderlandt'*. In dit pamflet uit april 1672 benadrukte de auteur dat de macht van de staat in een hoofd lag. Dat de staat in een slechte positie verkeerde kwam door het hoofd, aangezien het hoofd het lichaam aanstuurt. De conclusie van de auteur was dan ook dat het hoofd wel corrupt moest zijn. De schrijver

---

²⁰ Michel Reinders, *Gedrukte Chaos. Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (Amsterdam 2010) 58.

²¹ Reinders, *Gedrukte Chaos*, 59.

noemde de regenten die hij bedoelde niet met naam, maar doelde in zijn pamflet wel op de opstellers van het Eeuwig Edict. Het was algemeen bekend dat o.a. Johan de Witt hieraan had bijgedragen.²²

Deze oppositionele pamfletten gingen van kwaad tot erger en hebben de dominante opinies in het publieke debat bepaald.²³ Deze hekelpamfletten hebben ervoor gezorgd dat het publiek zo opgehitst kon worden, dat er uiteindelijk een boze meute de gebroeders De Witt op gruwelijke wijze hebben vermoord.

1690

In het crisisjaar 1690 kwamen de langdurige conflicten tussen de stadhouders en Amsterdamse regenten tot een uitbarsting. Deze gebeurtenis is relevant voor dit onderzoek omdat de pamflettencirculatie rond 1690 de invloed van de nieuwe publieke ruimte illustreert.

In 1690 kreeg Willem III het aan de stok met Amsterdamse regenten. Het conflict berustte op jarenlange tegenstrijdige militaire en economische belangen die al de hele zeventiende eeuw voortduurden. Deze spanningen vloeiden voort uit tegenstrijdige militaire en economische belangen. In 1683 verklaarde Spanje aan Frankrijk de oorlog. Willem III wilde Spanje bijstaan tegen Frankrijk.²⁴ Deze oorlog zou de handel met Frankrijk vernietigen. Dit erkende de stadhouder wel, maar hij stelde dat als de staat in zijn geheel ten onder zou gaan de hele commercie er ook niet meer zou zijn.²⁵ De Amsterdamse regenten voelden er niets voor hun handelscontacten met Frankrijk op te geven. Amsterdam hield voet bij stuk: financiële hulp voor legeruitbreiding kwam er niet.²⁶

In deze confrontatie stond de relatie van de Republiek tegenover Frankrijk centraal. De Amsterdamse regenten vonden het tot grote ergernis van de stadhouder niet erg om te handelen met de snel in macht groeiende zuidelijke monarchie. De stadhouder had geen zin om het stadsbestuur op agressieve wijze over te halen en besloot zich schoorvoetend neer te

---

²² Reinders, 59.

²³ Ibidem, 155.

²⁴ Wout Troost, *Stadhouder- Koning Willem III, een politieke biografie* (Hilversum 2001) 123.

²⁵ Troost, *Stadhouder- Koning Willem III*, 169.

²⁶ Troost, 169.

leggen bij een wapenstilstand.²⁷

De uitkomst van de confrontatie is voor dit onderzoek niet van belang. Wat ik in het kader van dit onderzoek wel van belang acht is de toegenomen pamfletcirculatie. In dit jaar circuleerden er veel pamfletten met dit conflict als onderwerp.²⁸ Enerzijds waren dit pamfletten afkomstig van het Amsterdamse stadsbestuur en anderzijds afkomstig van Romeyn de Hooghe, de vaste propagandist van Willem III. Amsterdamse regenten konden Willem III die inmiddels ook de koning van Engeland was geworden niet persoonlijk aanvallen en kozen er daarom voor zijn ondergeschikte aan te vallen. Zodoende werd het pamflettenverkeer steeds persoonlijker, de Amsterdamse bestuurders maakten van de vaste propagandist van Willem III een mikpunt. De publicaties oogden objectief, maar waren in realiteit grotendeels gebaseerd op verzinsels om de ander door het slijk te halen.²⁹

Als voorbeeld wil ik een onderschepte brief uit 1684 noemen. Willem III liet in 1684 een onderschepte brief publiceren waaruit bleek dat Amsterdam contact had met Frankrijk. Dit was niet heel schokkend, Amsterdam had nou eenmaal veel handelsrelaties met Frankrijk. De prins gebruikte dit feit echter om de Amsterdamse regenten in een slecht daglicht te plaatsen. Willem III probeerde Frankrijk neer te zetten als de vijand. Door de brief uit te lekken probeerde hij de Amsterdamse regenten aan de kant van Frankrijk te plaatsen. Daarmee heulden ze met de vijand. De prins betichtte de Amsterdamse regenten zodoende van landverraad. Het Amsterdamse stadsbestuur reageerde in een pamflet dat de stad met elk land contact mocht hebben zolang de Republiek niet in oorlog was met het desbetreffende land.³⁰

Hieruit blijkt dat politici het publiek meer gingen betrekken bij de landelijke politiek. De macht moest zich gaan legitimeren aan het publiek. Zodoende gingen langzamerhand politici in de zeventiende eeuw door middel van pamfletten met elkaar via het publiek communiceren. Hieruit blijkt het toegenomen belang van het publiek. Door berichten over elkaar te publiceren probeerden ze bewust steun onder de bevolking te krijgen door het beïnvloeden van de publieke opinie.

---

²⁷ Maarten Hell, “‘Schatkist van den staet’, Amsterdamse regenten en de hogere overheid.’ In: *Willem Frijhoff e.a. Geschiedenis van Amsterdam. Zelfbewuste stadstaat 1650-1813* (Amsterdam 2005) 199.

²⁸ Roeland Harms, *Pamfletten en publieke opinie, massamedia in de zeventiende eeuw*, 175.

²⁹ Harms, *Pamfletten en publieke opinie*, 197.

³⁰ Maarten Hell, “‘Schatkist van den staet’, Amsterdamse regenten en de hogere overheid.’, 201.

Het veelvuldige gebruik van pamfletten door machthebbers illustreert het toenemende belang van het publiek in de zeventiende eeuw. In 1690 werd een politiek conflict voor het eerst compleet gevoerd via de nieuwe media in de vorm van pamfletten. De stadhouder had zelfs zijn eigen propagandist die voor hem het Amsterdamse stadsbestuur door het slijk haalde. Politiek werd hiermee laagdrempelig. De onderwerpen besproken in pamfletten waren laagdrempelig, niet geschreven voor bestuurders onderling in vakjargon of in lastige taal. De pamfletten moesten juist begrijpelijk zijn voor een zo groot mogelijk publiek. De stadhouder en Hollandse regenten gingen steeds meer gebruik maken van dit medium als machtsmiddel, ze probeerden het publiek naar hun hand te zetten door de andere partij in een kwaad daglicht te plaatsen en probeerden zodoende hun autoriteit te legitimeren. Uit het veelvuldige gebruik van de pamfletten door politici in tijden van crisis blijkt de nieuwe publieke ruimte en daarmee de toenemende macht van het publiek in de Republiek eind zeventiende eeuw.

Conclusie

Al met al blijkt dat Amsterdamse regenten en de Stadhouder door middel van pamfletten bewust steun onder de bevolking probeerden te verkrijgen door het beïnvloeden van de publieke opinie. Dit toont aan dat de Stadhouders en regenten het lezerspubliek serieus namen en hun best deden het publiek te overtuigen. Het pamflet met het kenmerkende opiniërende en actuele karakter heeft zodoende voor een actieve politieke participatie gezorgd bij de gewone burgers in Amsterdam.

Daarnaast hebben pamfletten een significante rol gespeeld in het ontstaan van een nieuwe publieke ruimte. Door de structurele informatietoever in de vorm van het pamflet waren er publieke debatten mogelijk. Kortom ontstond er door de toenemende circulatie van pamfletten eind zeventiende eeuw politieke discussies gevoerd tussen bestuurders en gewone mensen in de publieke ruimte. Zodoende was de publieke opinie een feit.

H2 De publieke ruimte

Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk is het pamflet gedefinieerd en is de functie hiervan in Amsterdam beschreven. In de Republiek werden politieke discussies over algemene zaken door pamfletten steeds toegankelijker voor een groot publiek. Dit kan gezien worden als een begin van een nieuwe publieke ruimte waarin voor het eerst een publieke opinie kon ontstaan. Deze nieuwe publieke ruimte en de publieke opinie wil ik in dit hoofdstuk belichten. Een belangrijke studie naar het ontstaan van een publieke sfeer is het werk van Jürgen Habermas. Sinds de uitgave van *'Strukturwandel der Öffentlichkeit'* in 1962 is Jürgen Habermas dominant aanwezig in het discours omtrent de publieke opinie. In zijn studie beschrijft hij de ontwikkeling en totstandkoming van een publieke sfeer binnen West Europese samenlevingen. Volgens Habermas ontstaat voor het eerst in de geschiedenis een publieke sfeer in Engeland aan het einde van de zeventiende eeuw.³¹ In zijn boek omschrijft hij andere Europese landen die dit voorbeeld volgden in de loop van de achttiende eeuw. De Republiek komt niet voor in het boek van Habermas. Toch kende de Republiek in de zeventiende eeuw al een cultuur van openbare meningsvorming. Habermas ziet de late zeventiende eeuw als een kantelpunt in de Westerse geschiedenis.

In dit hoofdstuk wil ik niet beargumenteren dat er in de late zeventiende eeuw in de Republiek al sprake was van een publieke sfeer naar het idee van Habermas. De theorie van Habermas is dan wel dominant in de debatten omtrent de publieke opinie, in dit onderzoek gaat het me niet om te onderzoeken of de voorwaarden van Habermas wel of niet toepasbaar zijn op de Republiek. In dit hoofdstuk zal, om een beter inzicht te krijgen in de publieke ruimte van de Republiek, worden ingegaan op de publieke sfeer naar het idee van Habermas.

Centraal in de theorie van Habermas staan de gestructureerde nieuwstoevoer en de overgang van een agrarische samenleving met een feodaal karakter naar een vroeg kapitalistische samenleving.³² De bijzondere positie die de Republiek aannam in de zeventiende eeuw had ervoor gezorgd dat de Republiek in Europa voorop liep in de institutionalisering van de pers. Dit kwam grotendeels doordat de Republiek vroeg beschikte over vele (overzeese) handelscontacten. In dit hoofdstuk zal ik aan de hand van deze centrale punten van Habermas

---

³¹ Voor de samenvatting van Habermas' these over de publieke sfeer is gebruik gemaakt van de Nederlandse vertaling uit 2015: Jürgen Habermas, *De structuurverandering van het publieke domein* (Amsterdam 2015) 67.

³² Habermas, 24-25.

beargumenteren dat er in de Republiek aan het eind van de zeventiende eeuw een verandering plaatsvond in de publieke ruimte.

De publieke sfeer

De Duitse socioloog en historicus Jürgen Habermas spreekt in zijn boek niet over een publieke ruimte maar over een publieke sfeer. In zijn definitie is de publieke opinie alles dat wordt gevormd in de publieke sfeer.³³ Structuren zijn publiek zodra ze, in tegenstelling tot gesloten samenlevingen, toegankelijk zijn voor iedereen. Dit soort ruimtes zijn bijvoorbeeld publieke gebouwen of pleinen. In dit onderzoek zal ik de publieke ruimte naast een fysieke plek dan ook als een ideële plek benaderen.

Ten grondslag aan het idee van een ideële ruimte ligt het feit dat de publieke sfeer volgens Habermas alleen kan ontstaan zodra er aan bepaalde normen voldaan zijn. De publieke sfeer van Habermas zal ik in dit onderzoek benaderen als de publieke ruimte, het tegenovergestelde van de private ruimte, de privé sfeer. Pas op het moment dat er voldaan is aan al die normen kan er een publieke opinie ontstaan volgens Habermas. Deze theorie heeft veel navolging gehad en heeft dan ook veel invloed binnen het huidige discours over communicatietheorieën en sociale structuren binnen de zeventiende eeuw. In dit onderzoek naar de openbare ruimte van de Republiek in de late zeventiende wordt specifiek de theorie van Habermas geanalyseerd. Voor de relevantie van dit onderzoek zal worden gekeken naar het publieke domein aan de hand van de theorieën van Habermas die toepasbaar zijn op de Republiek in de zeventiende eeuw. Latere ontwikkelingen en transformaties worden in deze scriptie buiten beschouwing gelaten.

De pers heeft een kritische functie, zonder deze functie bestaat de publieke opinie en daarmee het universeel toegankelijke publieke domein niet. De publieke sfeer wordt door Habermas geïntroduceerd als een soort ideaal communicatie platform. De eis van een publieke sfeer is dan ook dat het vrij en universeel toegankelijk moet zijn.³⁴

---

³³ Habermas, 11.

³⁴ Ibidem, 25.

Europa

Met het individuele en zelfstandige karakter van de Republiek was het land in de zeventiende eeuw de vreemde eend in de bijt. De discussiecultuur was uitzonderlijk in het zeventiende-eeuwse Europa. De Republiek verschilde van andere landen door de hoge mate van zelfbestuur van verschillende steden en provincies. In vergelijking met andere Europese landen was er in de Republiek sprake van een tolerant en vrijzinnig intellectueel klimaat.³⁵ Al in 1579 werd er in de Unie van Utrecht de gewetensvrijheid vastgelegd, waarmee de vrijheid van discussie werd erkend. De gewetensvrijheid zorgde niet voor een vrije eredienst, maar zorgde er wel voor dat bepaalde groeperingen van verschillende achtergronden zich konden verenigen en manifesteren in het publieke debat.³⁶ Dit zorgde voor een toenemende publieke meningsvorming.

In de discussiecultuur die kenmerkend was voor de Republiek werd er in tegenstelling tot autoritaire staten zoals Frankrijk meer gehoor gegeven aan de belangen van verschillende bevolkingsgroepen. Binnen de discussiecultuur aan het einde van de zeventiende eeuw stond de discussie gebaseerd op inhoudelijk geschillen centraal. Als hoger doel werd er in de praktijk altijd consensus nagestreefd.³⁷ In monarchieën zoals Frankrijk en Engeland was er geen sprake van een toenemende macht van het volk. De koningshuizen en de adel probeerden daar juist alle macht naar zich toe te trekken, zoals Lodewijk XIV in dezelfde periode deed in Frankrijk. In tegenstelling tot de Republiek stond de autoriteit ver van de bevolking.³⁸

Op het moment dat men de Republiek gaat vergelijken met andere West Europese landen stuit men al snel op een van de opvallendste eigenschappen van de laat zeventiende-eeuwse bevolking van de Republiek. Deze eigenschap van de bevolking van de Republiek is door Frijhoff en Spies omschreven als het volgende: *‘een nooit en nergens aflatende, en door alle segmenten en groepen van de samenleving gedeelde discussiecultuur.’*³⁹ Het ontstaan van deze discussiecultuur kan grotendeels worden toegeschreven aan de toenemende stedelijke bevolking die zich verzamelde in bepaalde groepen zoals schutterijen en gilden. In het voorgaande feodale stelsel had de bevolking een individueler bestaan en was er geen sprake

---

³⁵ Friso Wielenga, *Geschiedenis van Nederland*, 154.

³⁶ Frijhoff en Spies, 218.

³⁷ Frijhoff en Spies, 218.

³⁸ William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth-century France. State power and provincial aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985) 12.

³⁹ Frijhoff en Spies, 218.

van een stedelijk identiteitsbesef. Met de komst van bepaalde groeperingen die samen kwamen in schutterijen en gilden ontstond er in toenemende mate een stedelijk identiteitsbesef. Mensen voelden zich verwant met elkaar en verbonden met hun stad. Daarnaast probeerden steden hun publieke ruimtes aantrekkelijk te maken. Verfraaiing van pleinen, kerken maar ook de komst van schouwburgen zorgde voor een verbinding met de stad.⁴⁰

Vroeg kapitalisme & pers

*‘Samen met het moderne staatsapparaat is er een nieuwe klasse ‘burgers’ ontstaan, die een centrale plaats innemen in het ‘publiek’.*⁴¹

Volgens Habermas was er door de komst van het vroeg kapitalisme een nieuwe klasse ontstaan, de bourgeoisie. Tot deze groep rekent Habermas handelaren, bankiers, uitgevers en fabrikanten.⁴² Door de welvaartstoename in de zeventiende eeuw ontstonden deze nieuwe sociale klassen ook in de Republiek.

Naast de opkomst van de nieuwe sociale klasse door de komst van het kapitalisme binnen de Republiek wil ik het tweede centrale idee van Habermas belichten, namelijk het belang van een structurele nieuwsvoorziening. Het ontstaan van een onafhankelijke, kritische pers is volgens Habermas een voorbeeld van het ontstaan van een publieke opinie.⁴³ Voor Habermas is de krant cruciaal voor de ontwikkeling van de publieke sfeer. Door deze ontwikkeling waren het niet alleen de handelslieden die onderling nieuwsberichten met elkaar deelden. Het medium zelf werd een handelsproduct.

*‘Het is niet alleen zo dat het berichtenverkeer zich in samenhang met behoeften van het warenverkeer ontwikkelt; de berichten zelf worden waren. De beroepsmatige berichtgeving, die haar bestaan aan het ontstaan van de markt dankt, is aan de wetten van diezelfde markt onderworpen.’*⁴⁴

Hieruit valt te concluderen dat doordat de nieuwe sociale klasse behoefte had aan een structurele nieuwsvoorziening, het medium daarmee zelf een handelsproduct werd. Door deze

---

⁴⁰ Frijhoff en Spies, 173.

⁴¹ Habermas, 31.

⁴² Habermas, 32.

⁴³ Ibidem, 24.

⁴⁴ Ibidem, 30.

ontwikkeling kregen in principe alle lagen van de bevolking toegang tot gedrukt nieuws. Als gevolg hiervan ontstonden er door toedoen van de nieuwe sociale klasse discussies onder individuen. De gewone burger kwam zodoende steeds meer in contact met politieke gebeurtenissen.

In zijn studie naar het ontstaan van een publieke opinie in West Europese landen richt Habermas zich niet op pamfletten. Dit is uit historisch perspectief een groot gemis voornamelijk omdat het pamflet al veel langer een belangrijke rol heeft gespeeld in de Republiek dan de krant. De oudste kranten in Nederland kwamen uit de vroege zeventiende eeuw. Kranten kregen echter pas eind achttiende eeuw een opiniërende functie. De krantenuitgever kon niet in anonimiteit werken en kon zodoende lastiger de censuurwetgeving ontduiken.⁴⁵

Conclusie

Al met al was er in de zeventiende eeuw een nieuwe publieke ruimte ontstaan door de komst van een nieuwe sociale klasse in de stedelijke samenleving. Kenmerkend voor deze nieuwe publieke ruimte was de structurele informatietoever als gevolg van de overgang van een feodaal stelsel naar een kapitalistische samenleving. Kennis werd steeds toegankelijker en mensen discussieerden in verschillende bijeenkomsten over uiteenlopende zaken, voortkomend uit de brede informatietoever afkomstig van de pamfletten. Zonder een onafhankelijke pers kon er volgens Habermas geen publieke opinie bestaan. Als gevolg hiervan ontstond er in de Republiek in de late zeventiende eeuw een publieke opinie naar het idee van Habermas.

---

⁴⁵ Roeland Harms, *De uitvinding van de publieke opinie*, 25.

H3 Casestudy: Jan van der Heyden

Inleiding

In het jaar 1690, toen de pamflettenoorlog tussen het stadsbestuur van Amsterdam en de koning-stadhouder op zijn hoogtepunt was, bracht de ondernemer en schilder Jan van der Heyden zijn boek: *‘Beschryving der nieuwlyks uitgevonden en geoctrojeerde slang-brandspuiten, en haare wyze van brand-blussen, tegenwoordig binnen Amsterdam in gebruik zijnde ... / door derzelver inventeur Jan vander Heiden en Jan vander Heiden de Jonge, generaale brandmeesters der stad Amsterdam.’* uit.

In de late zeventiende eeuw was Jan van der Heyden niet de enige die bezig was met het verbeteren van het brandblussysteem. In 1664 kregen drie Amsterdammers, Adriaan Franz Pieck, Cornelis Gerrit Jansz van der Veen en Jansz Pomp van de Staten van Holland octrooi op hun brandspuit.⁴⁶ Toch was het uiteindelijk Jan van der Heyden die de geschiedenis zou ingaan als de uitvinder, beter gezegd verbeteraar, van de brandspuit. Uit het feit dat het brandspuitenboek in 1735 nogmaals werd gepubliceerd blijkt het succes van het werk van Van der Heyden. Hoe heeft Jan van der Heyden dit voor elkaar gekregen? Op welke manier heeft de uitvinder zijn ideeën laten verspreiden in de Republiek?

In voorgaande hoofdstukken is er beargumenteerd dat door de komst van een structurele nieuwsvoorziening het publiek steeds meer te maken kreeg met politieke gebeurtenissen. In dit hoofdstuk zal worden beargumenteerd dat de invloed van de nieuwstoevoer als gevolg van de opkomst van de vroeg kapitalistische samenleving niet alleen maar invloed had op de politiek. Aan de hand van primair bronnenonderzoek wil ik aantonen dat ook buiten het politieke spectrum het pamflet kon worden ingezet om het publiek ergens van te overtuigen. In dit hoofdstuk wil ik door het brandspuitenboek te analyseren en beargumenteren dat Van der Heyden als een van de allereerste ondernemers van Nederland reclame ging maken voor zijn eigen brandspuiten.

---

⁴⁶ I.H. van Eeghen, ‘Jan en Nicolaas van der Heyden als uitvinders’, In: *maandblad Amstelodamum* 60 (1973) 100.

Positie in de publieke ruimte

De schilder en uitvinder Jan van der Heyden had een speciale positie in Amsterdam. Zo onderhield hij nauw contact met verschillende burgemeesters, maar was zelf geen politicus.⁴⁷ Als uitvinder van zowel de straatlantarens als de brandspuiten zette Van der Heyden zich in voor het welzijn van de bewoners van Amsterdam. Op die manier kan Van der Heyden gezien worden als een spil tussen het stadsbestuur en het publiek. Uiteindelijk kon Van der Heyden met zijn brandspuitenboek een brug te slaan tussen het stadsbestuur en het publiek en wist zodoende zijn ideeën grootschalig te verspreiden.

Met zowel de straatverlichting als met de verbetering van de brandbestrijding vergrote Amsterdam haar aanzien en profileerde zich als de moderne wereldstad van Europa dat genoot van grote veiligheid. Om inbraken tegen de gaan was de stedelijke bevolking erg dankbaar voor de verbetering van de straatverlichting, wat volgens het stadsbestuur voor meer veiligheid zou zorgen in de openbare ruimtes.⁴⁸ De verbetering van de straatlantarens ingevoerd in 1664 moest het aantal inbraken en ongelukken in de stad doen slinken en zou daarnaast in noodgevallen licht bieden.⁴⁹ De veiligheid en het welzijn van de bevolking stond bij de invoering van zowel de straatlantarens als de brandspuiten voorop. Hieruit valt te concluderen dat Van der Heyden actief bezig was met het verbeteren van de publieke ruimte.

'T Is ook door de zelve, dat men geen brandstichteryen, schoonze al op veel plaatzen te gelyk wierd aangerecht, heeft te vreezen; en dat niet alleen d'ingezeetenen van Uw Stad zich in volle veiligheid voor d'onheilen van brand gestelt zien, maar dat het zelve ook alom ten voorbeelde aan andere Steeden en Landen verstrekt.'

In dit citaat komt de ondernemersgeest en daarmee de tegenstrijdigheid van Van der Heyden naar voren. Aan de ene kant stelt hij dat hij handelt om het welzijn van de bevolking te bewerkstelligen, maar ook dat zijn werk voor andere steden en landen een voorbeeld moest zijn. Echter heeft van der Heyden nooit uitgelegd hoe de brandspuiten gefabriceerd kunnen worden. Alle spuiten moesten zodoende bij van der Heyden zelf gekocht worden. De mate waarop het van der Heyden werkelijk ging om de veiligheid van de bevolking van Amsterdam, laat staan andere landen is dus twijfelachtig.

---

⁴⁷ Gary Schwartz, 'Jan van der Heyden and the Huydecopers of Maarsseveen', In: *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 11 (1983), 215.

⁴⁸ Lyckle de Vries, *Jan van der Heyden* (Amsterdam 1984) 9.

⁴⁹ J.C. Breen, Jan van der Heyden, in: *Jaarboek vereeniging Amstelodamum* (Amsterdam 1913) 63-66.

Hieruit valt te concluderen dat van der Heyden actief bezig was met de manier waarop hij zichzelf wilde profileren. De succesvolle ondernemer heeft er voor gekozen om zich publiekelijk neer te zetten als een man die zijn ziel en zaligheid gaf voor het algemene welzijn van de bevolking om zich zodoende geliefd te maken bij het publiek.

De uitvinder Van der Heyden droeg zijn boek op aan de vier regerende burgemeesters. In de welvarende zeventiende eeuw was het stadsbestuur zeer geïnteresseerd in de vernieuwende uitvindingen van Van der Heyden om de publieke ruimte zo goed mogelijk in te richten. Het stadsbestuur kocht 1200 straatlantarens. In 1671 verwierf Van der Heyden al het octrooi op de brandspuit. Na dat jaar werden langzamerhand de oude brandspuiten vervangen door die van Van der Heyden.⁵⁰

Verspreiding in de Republiek

De Amsterdamse ondernemer was niet alleen geïnteresseerd in het publiek van de Republiek. De bedoeling was om zijn ideeën grootschalig te verspreiden door Europa. Dit blijkt uit het feit dat de prenten van het brandspuitenboek naast Nederlandse ook Franse bijschriften hadden.⁵¹ Op deze manier werd zijn boek toegankelijk voor een internationaal publiek. Verder liet van der Heyden reclameprenten in pamfletvorm door de Republiek en omstreken circuleren, gemaakt door de graveurs Jan van Vianen, Joseph Mulder en Jan Romeyn, die ook werkte voor koning-stadhouder Willem III.⁵² Deze prenten met Franse en Nederlandse onderschriften werden afzonderlijk door hen verspreid.⁵³ Deze prenten afkomstig uit het brandspuitenboek kunnen benaderd worden als pamfletten.

Ten eerste had de prent een duidelijk opiniërende functie. Van der Heyden wilde het publiek duidelijk maken dat zijn brandspuiten vele maler beter waren dan de oude brandspuiten. Ten tweede zijn de bijschriften van de prent deels geschreven in het Nederlands, de volkstaal. De prent was zeer toegankelijk, zelfs als je niet zou kunnen lezen zou de boodschap gelijk zonneklaar zijn door de duidelijke tekening van Van der Heyden. De beknopte inhoud van de prent was ook gangbaar, de prent bestond maar uit een tekening met daaronder een klein bijschrift.

---

⁵⁰ Maarten Hell, 191.

⁵¹ In de appendix is de bovengenoemde prent toegevoegd, zie figuur 1.

⁵² Lyckle de Vries, 76.

⁵³ J.C. Breen, Jan van der Heyden, 50.

Naast de prent-pamfletten liet Van der Heyden ook gedichten verspreiden door de Republiek om zijn ideeën te verspreiden. In de zeventiende eeuw lofdichten erg populair. De lofdichten kunnen gezien worden als een uiting van het trotse stedelijke zelfbewustzijn in de zeventiende eeuw. Zo schreef Vondel in opdracht van het stadsbestuur ter gelegenheid van de opening van het nieuwe stadhuis een lofdicht op de stad.⁵⁴ In het geval van Jan van der Heyden schreef Jan van Petersom voor hem een lofdicht dat circuleerde door de stad Amsterdam.

Gebroeders, rijk van geest, die vuurig in het Vuur
En Water bezig houdt uw zoekende gedachten;
Die, aangeprikkelt van veel naare jamerklachten

(...)

De schrikkelijke vlam, - die Steden kan vernielen
En Huizen, Schepen, Kerk en Torens, hoog van kruin,
Verslindt en maakt eerlang tot koolen, asch en puin –
Onkostlijk en gezwind te stuiten en ‘t ontzielen;
Die uwen roem zoo hoog ten hemel klimmen doet
Als uwe Slangespuut het water drijft naar boven,
En nageslachten zelf verplicht om u te looven.

(...)

Vaar voort in ‘t loffelijk

Uitvinden van meer nuts, zoo heil en zegenrijk.

Wie weet wat vruchten uw vernuft noch meer zal geven?⁵⁵

De dichter Jan van Petersom was hoofdboekhouder van het stadsbestuur vanaf 1663 en was in het bezit van twee schilderijen van Van der Heyden, waarvan er een met een brandspuit erop.⁵⁶ Het is hoogstwaarschijnlijk dat Van der Heyden schilderijen maakte voor meerdere stadsbestuurders en op die manier goede contacten wist te onderhouden met het stadsbestuur.

---

⁵⁴ Wielenga, 156.

⁵⁵ Breen, 50-51.

⁵⁶ Jonathan Bikker, ‘The town Bookkeeper and Fellow Mennonites: Notes on Some of the Original Owners of van der Heyden’s Paintings’. In: *Peter C. Sutton, Jan van der Heyden (1637-1712)* (London 2006) 85.

Het is een feit dat in elk geval de burgemeester Huydecoper in het bezit was van schilderijen gemaakt door Van der Heyden.⁵⁷

Het brandspuitenboek

Het brandspuitenboek is door de Amsterdamse stadsdrukker Jan Rieuwerszoon uitgegeven. Van deze uitgever is bekend dat hij ook meerdere werken van Spinoza en Descartes heeft gepubliceerd.⁵⁸ In het eerste deel wordt in gegaan op de praktische werking van de nieuwe brandspuiten en worden de nieuwe en oude spuiten vergeleken. Er wordt uitvoerig ingegaan op de ouderwetse manier van blussen dat zich kenmerkte door emmers, haken en zeilen.

In het tweede deel wordt in gegaan op de organisatie van het brandblussysteem. Van der Heyden verdeelde Amsterdam in zestig wijken waarin in elke wijk twee brandmeesters de verantwoordelijkheid hadden over een brandspuit. Het organisatie talent van Van der Heyden is opmerkelijk. Bij het in praktijk brengen van de brandbestrijding speelden de gilden een belangrijke rol. In de 60 wijken waren er 36 vaste brandweerlieden die gilde leden moesten zijn. Dit waren uitsluitend mannen die arbeid bekwaam waren en zodoende geschikt werden geacht voor de rol als brandweerman.⁵⁹

In het derde deel had Van der Heyden een hele lijst toegevoegd van boetes '*voor de nalatige*'; voor degenen die laks waren in het doorgeven van een brand en eerst zelf het vuur trachten te doven. Daarin tegenover stond dat er ook bepaalde premies waren voor oplettende burgers die als eerste beginnende branden aangaven bij de brandmeesters. In het boek zijn ook nauwkeurige begrotingen opgenomen. Tot in detail geeft Van der Heyden aan hoeveel geld er nodig was om de brandspuiten en het onderhoud ervan te kunnen bewerkstelligen.

Net als de politieke pamfletten uit de zeventiende eeuw kenmerkt het brandspuitenboek zich door zijn publieksgerichte en ogenschijnlijk objectieve aard. Door de sterk activerende en overtuigende ondertoon van Van der Heyden kan er geconcludeerd worden dat hij actief over de werking van een publieke ruimte nagedacht. Dit is in het brandspuitenboek terug te zien in de bijschriften van de prenten. In de bijschriften laat Van der Heyden er geen twijfel over

---

⁵⁷ Peter C. Sutton, *Jan van der Heyden (1637-1712)* 24

⁵⁸ Piet Visser, *Godslasterlijck ende Pernicieus. De rol van boekdrukkers en boekverkopers in de verspreiding van dissidente religieuze en filosofische denkbeelden in Nederland in de tweede helft van de zeventiende eeuw.* (Amsterdam 1996) 13.

⁵⁹ De Vries, 80.

bestaan dat zijn voorgangers veel te wensen overlieten. Anderzijds is de sturende kracht van het werk op de lezer ook terug te zien in de prenten. De prenten zijn erg simplistisch en schematisch weergegeven en laten zodoende niets aan de verbeelding over. De prenten zijn in een oogopslag duidelijk voor een groot publiek. Door het hele werk laat van der Heyden de werking van de nieuwe brandspuiten in vergelijking met de oude brandspuiten zien. Zo zijn er voornamelijk prenten waarop aan de ene kant een karakteristiek Amsterdams grachtenpand te zien is met lichte brandschade, en aan de andere zijde een tot de grond toe afgebrand pand. De prenten waren steevast herkenbare stadsgezichten. Verder werd er in veel prenten de efficiënte manier van blussen naast de oude manier weergegeven. Zodoende weet Van der Heyden in zijn prenten de denkbeeldige situatie te schetsen dat de oude en nieuwe manier van blussen tegelijkertijd worden toegepast.⁶⁰ Zo zijn er afbeeldingen die Amsterdammers tonen die tevergeefs emmertjes water gevuld met grachtwater doorgeven om een gigantisch vuur te blussen. De daarop volgende prenten tonen een vuur dat door de nieuwe effectieve manier van blussen in een oogopslag geen gevaar meer vormde voor de Amsterdamse bevolking. Anderzijds valt het objectieve karakter van het brandspuitenboek te verklaren door het wetenschappelijke klimaat kenmerkend voor de zeventiende-eeuwse Republiek. In de zeventiende eeuw was er een weg ingeslagen waarin de vooruitgang centraal stond. Het idee dat ware kennis verscholen lag in het verleden was achterhaald volgens de wetenschappers van de zeventiende eeuw. Eind zeventiende eeuw stond het inventariseren, classificeren, demonstreren en het openbaar maken van kennis voorop.⁶¹ Dit ligt in lijn met de werkwijze van Van der Heyden. Als uitvinder gaat van der Heyden in het brandspuitenboek te werk als een haast pragmatische onderzoeker.⁶² Het boek staat vol met beschrijvingen die overeenkomen met de wetenschappelijke traditie gangbaar in de zeventiende eeuw. Zo bevat het boek ook meerdere ooggetuigenverslagen, die van der Heyden ‘*Verhaal en Verklaaring*’ noemt.

Met de toevoeging van gedetailleerde prenten van het ontstaan en tenslotte het doven van het vuur hanteerde van der Heyden een haast empirische werkwijze. De illustraties opgenomen in het brandspuitenboek hebben door hun gedetailleerdheid haast een documentair karakter. Van der Heyden heeft meerdere schetsen opgenomen in zijn boek nog voordat zijn brandbestrijding zelf maar ter plaatse was. Dit geeft de observerende en haast empirische

---

⁶⁰ Appendix, zie figuur 2.

⁶¹ Eric Jorink, *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden Eeuw* (1999) 103.

⁶² Susan Donahue Kuretsky, *Jan van der Heyden and the Origins of Modern Firefighting. Art and Technology in Seventeenth-Century Amsterdam* (Wisconsin 2012) 36.

werkwijze van de generale brandmeester aan. Het publiek kon zich de ooggetuigenverslagen die circuleerden na de grote brand in Londen nog wel herinneren. In 1666 brandde een groot deel van Londen af. Deze gebeurtenis heeft veel aandacht gekregen in de Republiek deels omdat de Republiek op dat moment in oorlog was met Engeland. Naar aanleiding van de brand in Engeland hebben meerdere pamfletten in de Republiek gecirculeerd. De pamfletten waren voorzien van illustraties, gedichten en ooggetuigen verslagen.⁶³ Door zelf ook ooggetuigenverslagen op te nemen in zijn boek probeerde Van der Heyden het publiek actief te betrekken bij zijn doel om de oude brandspuiten te vervangen in de door hem verbeterde exemplaren. Hieruit valt te concluderen dat de toevoeging van ooggetuigen verslagen en berichten van Amsterdammers die het werk van Van der Heyden prijsden waren bedoeld om het publiek aan zijn kant te krijgen. Daarnaast kan er geconcludeerd worden dat Van der Heyden bekend moest zijn geweest met de pamfletten die circuleerden na de brand in Londen.

Vrijtijdsbesteding

Naast de schematische en objectieve werkwijze van Van der Heyden komt er in zijn boek een ander verschijnsel naar voren dat kenmerkend is voor de vrijetijdsbesteding van de gegoede burgerij en waarmee hij direct deze bevolkingsgroep lijkt aan te spreken. In de prenten opgenomen in het brandspuitenboek zijn sommige huizen zo gedetailleerd weergegeven dat we goed het interieur kunnen onderscheiden.⁶⁴ Zo zijn er op sommige prenten wereldkaarten te onderscheiden of exotische voorwerpen uitgestald in een rariteitenkabinet. In de late zeventiende eeuw gaf het een bepaald aanzien om je in je vrije tijd bezig te houden met de wetenschap, en dan voornamelijk cartografie en etnografie.⁶⁵ Met de prenten wist van der Heyden naast het stadsbestuur zijn ideeën ook bij de gegoede burgerij te krijgen. Naast de toevoer van brandspuiten voor de stad Amsterdam konden ook particulieren bij van der Heyden een brandspuit kopen. Door de introductie van een standaardmodel kon van der Heyden snel vele brandspuiten fabriceren. Tot in de kleinste details had de uitvinder de productie georganiseerd. Het succes van Jan van der Heyden blijkt wel uit een gedicht van Jan van der Vondel uit 1696 waarin een ‘brandspuytie’ een buitenhuis weet te beschermen

---

⁶³ Susan Donahue Kuretsky, *Jan van der Heyden and the Origins of Modern Firefighting*, 26.

⁶⁴ Appendix, zie figuur 3.

⁶⁵ De Vries. 50.

tegen een brand.⁶⁶ Uiteindelijk wist hij zelfs een brandspuit te verkopen aan de stadhouder-koning Willem III voor een van zijn paleizen in de Republiek.⁶⁷

Conclusie

Van der Heyden probeerde zijn brandspuiten aan de man te brengen door zichzelf enerzijds neer te zetten als wetenschapper om daarmee zijn ideeën te legitimeren en kracht bij te zetten. Anderzijds speelde Van der Heyden in op het publiek door zichzelf te profileren als een beschermheer van de bevolking door het inrichten van een veilige publieke ruimte. Daarnaast maakte Van der Heyden als doorslaggevende factor gebruik van de retoriek zoals gangbaar was in pamfletten in de zeventiende eeuw. Dit is voornamelijk te zien in de sturende kracht van de teksten en de prenten in het brandspuitenboek.

Het is hoogstwaarschijnlijk dat Van der Heyden de prent-pamfletten afkomstig uit het brandspuitenboek liet circuleren door Amsterdam om een publieke discussie op gang te brengen. Dit zou er uiteindelijk voor moeten zorgen dat verschillende groeperingen bij het stadsbestuur zouden aandringen op aanschaffen van de brandspuiten. Uit het brandspuitenboek valt te concluderen dat Van der Heyden zich bewust was van de werking van het publiek in de publieke ruimte eind zeventiende eeuw.

---

⁶⁶ Sutton, 55.

⁶⁷Gary Schwartz, 'Jan van der Heyden and the Huydecopers of Maarsseveen', 220.

Conclusie & analyse

De mogelijkheid tot deelname aan politieke discussies door de informatievoorziening in het pamflet heeft een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van een nieuwe publieke ruimte. Deze actieve deelname van burgers in de publieke ruimte was nieuw in de geschiedenis van de Republiek. De deelname was in eerste plaats mogelijk door de transitie die het land had ondergaan, namelijk van een feodaal stelsel naar een vroeg kapitalistische stedelijke samenleving.

De primaire bron van Jan van der Heyden toont de werking van de nieuwe publieke ruimte. Deels door middel van teksten met een sturende ondertoon werd er actief een beroep gedaan op het publiek. Deze sturende ondertoon was gebruikelijk bij zeventiende-eeuwse nieuwspamfletten. Door deelname aan de publieke ruimte werd de stedelijke bevolking steeds hechter. Mede door het ontstaan van gilden en schutterijen kwam er een stedelijk identiteitsbesef. Dit had als gevolg dat burgers zich verzamelden in groepen en gingen discussiëren over politieke gebeurtenissen. De inhoud van de nieuwspamfletten zorgde zodoende voor het ontstaan van een publieke opinie. Daarnaast boden de pamfletten de mogelijkheid om op een actieve wijze te participeren in de maatschappij. Deze actieve wijze van participeren in de publieke ruimte is terug te zien in het interactieve pamfletleven van de Republiek. Zodra men vond dat er een grens was overschreden werden de pamfletmakers hierop aangesproken in andere pamfletten. Hieruit valt te concluderen dat er in de Republiek een interactief pamfletleven bestond.

Deze conclusie staat haaks op de conclusie van Habermas, die nog geen publieke opinie en burgerlijke participatie zag buiten Engeland in de late zeventiende eeuw. Habermas zag de krant als de belangrijkste nieuwstoevoer die de publieke opinie mogelijk maakte. Dit onderzoek betoogt dat de pamfletten in de Republiek een veel belangrijkere rol speelden dan de krant in de Republiek. Pamfletten konden snel en anoniem worden gepubliceerd. Hierdoor hadden ze een sterk opiniërend karakter. Dit in tegenstelling tot de kranten waarin uitsluitend informatieve artikelen werden gepubliceerd. Uiteindelijk valt er te concluderen dat het pamflet in de Republiek heeft gezorgd voor een toename van politieke participatie van groepen burgers en daarmee voor een verandering heeft gezorgd in de publieke ruimte. Deze verandering in de publieke ruimte is tevens te zien aan de manier waarop Jan van der Heyden een discussie op gang probeerde te brengen in de publieke ruimte door middel van zijn brandspuitenboek.

Aanbeveling

Dit onderzoek heeft zich gericht op politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de zeventiende eeuw aan de hand van secundaire literatuur over de Nederlandse geschiedenis. In dit onderzoek is daarnaast gekozen voor een primaire bron buiten het politieke spectrum, om een genuanceerd beeld te verkrijgen van de werking van de publieke ruimte aan het eind van de zeventiende eeuw.

Zodoende heeft dit onderzoek zich kunnen onderscheiden van eerder geschreven literatuur door het gebruik van een primaire bron, die niet afkomstig is van een politicus maar van een uitvinder en schilder. Dit onderzoek draagt zo bij aan een nieuwe benadering van het ontstaan van de publieke ruimte binnen de Republiek.

In dit onderzoek is niet gekeken naar andere primaire bronnen zoals het brandspuitenboek. In verder onderzoek zou het een interessante insteek kunnen zijn om de werkwijze van andere uitvinders, uit andere landen, te bestuderen. Historici zouden dan kunnen achterhalen of ook andere uitvinders het publiek actief bij de totstandkoming van hun werk probeerden te betrekken. Op die manier zouden historici een breder beeld kunnen krijgen over de werking van de publieke ruimte binnen Europa.

Bibliografie

Primaire bron

Jan van der Heyden, *Beschryving der nieuwlyks uitgevonden en geotrojeerde slang-brand-sputen, en haare wyze van brand-blussen, tegenwoordig binnen Amsterdam in gebruik zijnde ... / door derzelve inventeur Jan vander Heiden en Jan vander Heiden de Jonge, generaale brandmeesters der stad Amsterdam* (Amsterdam 1690).

Secundaire bronnen

Beik, William., *Absolutism and Society in Seventeenth-century France. State power and provincial aristocracy in Languedoc* (Cambridge 1985).

Bikker, Jonathan., *The town Bookkeeper and Fellow Mennonites: Notes on Some of the Original Owners of van der Heyden's Paintings* (London 2006).

Donahue Kuretsky, Susan., *Jan van der Heyden and the Origins of Modern Firefighting. Art and Technology in Seventeenth- Century Amsterdam*. In: Bankoff, Greg., *Flammable Cities. Urban Conflagration and the Making of the Modern World* (Wisconsin 2012).

Frijhoff, Willem en Marijke Spies., *1650. Bevochten eendracht*. (Den Haag 2000).

Habermas, Jürgen., *De structuurverandering van het publieke domein* (Amsterdam 2015).

Harms, Roeland., *Pamfletten en publieke opinie, massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011).

Hell, Maarten., “‘Schatkist van den staet’, Amsterdamse regenten en de hogere overheid’ In: *De geschiedenis van Amsterdam, zelfbewuste stadstaat 1650-1813*. (Amsterdam 2005).

Israel, I. Jonathan., *Radical Enlightenment, philosophy and the making of modernity 1650-1750* (Oxford 2001).

Jorink, Eric., *Wetenschap en wereldbeeld in de Gouden Eeuw* (1999).

Kruif, de, Jose., Marijke Meijer Drees, Jeroen Salman, *Het lange leven van het pamflet. Boekhistorische, iconografische, literaire en politieke aspecten van pamfletten 1600-1900* (Hilversum 2006).

Kuipers, Erika., *Migrantenstad, immigratie en sociale verhoudingen in 17^e-eeuws Amsterdam* (Hilversum 2005).

Reinders, Michel., *Gedrukte chaos. Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (2010 Amsterdam).

Schama, Simon., *The embarrassment of riches: an interpretation of Dutch culture in the golden age* (Londen 1987).

Sutton, C. Peter., *Jan van der Heyden (1637-1712)*, (London 2006).

Troost, Wout., *Stadhouder- Koning Willem III, een politieke biografie* (Hilversum 2001).

Visser, Piet., *Godslasterlijk ende Pernicieus. De rol van boekdrukkers en boekverkopers in de verspreiding van dissidente religieuze en filosofische denkbeelden in Nederland in de tweede helft van de zeventiende eeuw* (Amsterdam 1996).

Vries, de, Lyckle., *Jan van der Heyden* (Amsterdam 1984).

Wielenga, Friso., *Geschiedenis van Nederland. Van de Opstand tot heden* (Amsterdam 2012).

Tijdschriften

Breen, J.C., 'Jan van der Heyden', *Amstelodamum* (Amsterdam 1913).

Eeghen, van, I.H., 'Jan en Nicolaas van der Heyden als uitvinders', *Amstelodamum* 60 (1973).

Meijer Drees, Marijke., 'Blameren en demoniseren. Satirische pamfletliteratuur in de zeventiende-eeuwse Republiek', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 126 (2013) 2, 220-233.

Schwartz, Gary., 'Jan van der Heyden and the Huydecopers of Maarsseveen', *The J. Paul Getty Museum Journal* Vol. 11 (1983) 197-220.

Website

The Knuttel Collection, 'Dutch Pamphlets 1486-1853'
http://tempo.idcpublishers.info/content/coll_pamphlets.php

Koninklijke Bibliotheek, 'Pamfletten (1486-1853)' <https://www.kb.nl/bronnen-zoekwijzers/kb-collecties/oude-drukken-tot-1801/pamfletten-1486-1853>, geraadpleegd op 19 april 2017.

Figuur 1

Afbeelding der Gooieryuide
SLANG-BRANDSPUYTEN.
 Verordende verzeeld gestude, en manier van gebruik. Nieuwelyk uitgevonden.
 in practyse overhaal en spoedig op te blussien
 hoochste en waer de ontlaste 'tze in natuure
 slangen, vliegen, agerhuysen, of in groot
 hoogste en ander ongenade platen; zonde
 de eenige manen, wanden of gereel om ver te hallen, of te laten
 deukanden om teeging tot den Brand te kielden: vermids dat
 mede het water word gedreven en geleid door een lange en bu-
 gelijke buis, om hare gedaante, SLANG, genaamt, die men
 kan verlijgen naar eyn en welgevallen; en bylen zoo wel krom,
 als regt, door slooten, vensters, glasen in muren of daken,
 brand, door, en over huysen, kerken en tuonen, alwaar den
 Brand zou mogten varen; wraende des zelf spuytspijg boeche
 tot dicht by het vuur; alwaar onder 't gedraefte spuyten den Brand
 tot de laatste ook toe wort verzeerd en uyt-geluisht. Gelyk by E
 en F is aangezeen.

Dessein des
POMPES A BOYAUX.
 Proposé à étouffer les Incendies, représentant leur figure, et la manière d'en user.
 Nouvellement inventée, et approuvée à toutes sortes de lieux, et Publiée
 avec Privilege, par Jean van der Meide, le Doye, et le Fils, Intendant Géne-
 raux des affaires concernant les Incendies à Amsterdam.

**DEN NIEUWGEINVENTEERDE
SLANG-BRANDSPUYTEN.**

**LES
POMPES a BOYAUX.**

Met boven met A afgebeeld, zijt diezelfde en bequaam om het water met een gedurige dikke slange te brengen in het liggende van den Brand, ende zelve onschadelijk en spoedig op te blussien hoochste en waer de ontlaste 'tze in natuure slangen, vliegen, agerhuysen, of in groot hoogste en ander ongenade platen; zonde de eenige manen, wanden of gereel om ver te hallen, of te laten deukanden om teeging tot den Brand te kielden: vermids dat mede het water word gedreven en geleid door een lange en bugelijke buis, om hare gedaante, SLANG, genaamt, die men kan verlijgen naar eyn en welgevallen; en bylen zoo wel krom, als regt, door slooten, vensters, glasen in muren of daken, brand, door, en over huysen, kerken en tuonen, alwaar den Brand zou mogten varen; wraende des zelf spuytspijg boeche tot dicht by het vuur; alwaar onder 't gedraefte spuyten den Brand tot de laatste ook toe wort verzeerd en uyt-geluisht. Gelyk by E en F is aangezeen.

En zijn deze Spuyten zedert den Junij 1672. 't Amsterdams in alle voornamen van Brand gebruikt, en van zodanigen effect bevonden, dat de oude Spuyten, waar mede de Staat te voorheen was voorzien, zandhooft veel huysen gebruyk zijt gezaakt, en ook, na rijp beoat, geheel verbrooken en vernietigt, beneffens alle d'ander oude Blus-gereetschappen der zelve Staat, als Brand-leeren, Haken, Zeylen en 't necrotoel der Brand-emmers; want tegens die verdroom alleen met deze Spuyten is voorzien. Sedert welke verandering (die voor ontrent 9 Jaeren is voorgevallen) met klassiek heeft bevonden dat de lastige schade, die onder 't gebruik der oude Blus-gereetschappen, voor den aanzing dezer nieuwe, door Brand werd geboden, meest als acht en teeging handhette is vernietigt. Zijnde het effect van Brand-blussien ook tot zo grooten rekerhey gevaancert, dat nu lastig in 16 Branden die achter een zijn gevoelt, in 't geheel niet de wanden van een eenig gemeen huysen, als Poek, Toren, Swael, Herpuy, Olie, Trams, Kier, Rijshollen, en diergelyke; ook in zeer ziele Vorst, Wind, en in d'andere ongeschiedige tijden van de nacht, zijn voorgevallen.

Met insonderheid is in 't blussien met deze Spuyten, sig nimmer in eenig geval van beichalige of befont te warden ('t welk ook nog moet geueen is) behoeft te hebben. En is ook anmerkelijk dat in 't blussien met deze Spuyten, sig nimmer in eenig geval van beichalige of befont te warden ('t welk ook nog moet geueen is) behoeft te hebben. En is ook anmerkelijk dat in 't blussien met deze Spuyten, sig nimmer in eenig geval van beichalige of befont te warden ('t welk ook nog moet geueen is) behoeft te hebben. En is ook anmerkelijk dat in 't blussien met deze Spuyten, sig nimmer in eenig geval van beichalige of befont te warden ('t welk ook nog moet geueen is) behoeft te hebben.

Overaltonne inventees & representees cy-differe par A, sans propre & fermez à toutes leurs Incendies, & à gros rayons au plus fort de l'Incendie, & à l'étouffer instantanément & en peu de temps de quelque hauteur & en quelque endroit que le feu se fait pressé, soit ce dans des Roalles, Cais de Sacs, Arrière Maisons, ou des Bâtimens forts élevés & l'embrasement, ou des autres maisons. Paroy en l'endroit & sans attendre que le feu y ait fait succre pour avoir accès à l'embrasement; vers que le feu y est chassé & conduit par un long tuyau flexible, qui à cause de sa flexion se peut appeler BOYAUX. En quel on peut allonger & raccourcir selon le besoin, ou comme on le trouve à propos, & le mettre dans un trou par les Fenestres, Fenestres, Vitres, Toits de bois ou de Métaux, par des trous, ou à travers des Manifats, Toits & Esclisses, ou dans l'embrasement pour le traverser & de ferre que le Boyau, qui est un bout de Boyau, est porté jusque sur le feu, où avec un peu de contant l'on peut faire & on obtient l'incendie jusque à la dernière extrémité: comme on verra dans les lettres B & F.

Figuur 2

Figuur 3

